

Ante Sapunar

GENEZA PROPADANJA POVIJESNE JEZGRE SPLITA I PROVEDBENI URBANISTIČKI PLAN

UDK 728.8:711.424.025 (497.13 Split)
Pregledni članak
Primljeno 27. VII 1989.

Ante Sapunar
58000 Split, YU
Končarova 12

U članku se pokušava odgovoriti na razloge sadašnjeg teškog stanja u kome se nalazi povijesna jezgra Splita i Dioklecijanova palača. Provedbeni urbanistički plan, pored brojnih nedorečenosti, predstavlja izvjesnu nadu za cjelokupnu povijesnu jezgru.

U svom vjekovnom trajanju grad Split nosi na svojoj povijesnoj duši, pored brojnih promašaja, dvije neoprostive pogreške, koje možemo nazvati na razne načine jer su to istovremeno dvije sramote, dva necivilizacijska postupka i dvije ljage koje ne može ničim opravdati.

Prvi neoprostiv čin je dovođenje Dioklecijanove palače, jedne od najznačajnijih antičkih građevina, embrija iz kojeg je iznikao Spalatum, Spljet i suvremeni Split, u sadašnje katastrofalno stanje.

Drugi je, ništa manje neoprostiv, čin nebriga koju je iskazao ovaj grad u odnosu prema djelu Marka Marulića, najznačajnije kulturne ličnosti svih vremena na ovim našim prostorima i ličnosti oduvijek mnogo poznatije u kulturnom svijetu nego u rodnom gradu.

Međutim, kao sretna okolnost, ova posljednja greška, zahvaljujući »Književnom krugu«, s pravom nazvanom nukleusom splitske kulture, bit će u ovom deceniju što je pred nama, napokon ispravljena. U izdavačkoj djelatnosti, koju je »Književni krug« okrenuo i prema baštini iz koje smo izrasli, sustavno tiska »opera omnia« Marka Marulića Splanina u 20 knjiga i na taj će način, skoro pola milenija od nastanka djela »oca hrvatske književnosti«, omogućiti još ovoj generaciji da se upozna s njegovom cjelovitom fizionomijom pisca, čovjeka i mislioca.¹⁾

Na ovom našem danas jalovom kulturnom prostoru to će ostati po-dvig koji služi na čast ustanovi i njezinim djelatnicima, a također i jedan od najznačajnijih izdavačkih pothvata u zemlji.

Da ne idemo daleko i u detalje u nabranjanju onoga što se sve događalo i događa na ovim prostorima, utvrdimo da je to stanje samo odraz našeg općeg stanja i rezultat permanentnog agresivnog primitivizma

u ljudskoj svijesti, koji se ispoljava u odnosu prema Dioklecijanovoj palači i staroj jezgri kao i nekadašnjim splitskim pregradima, zatim Marjanu, Saloni, Vranjicu, Jadru, Kozjaku i Mosoru, kako na zemlji, tako u zraku i moru.

Uostalom žrtvovanje ovog ili onog objekta, zgrade, prostora, dijela i detalja i dizanje ruku od uzurpacije i devastacije postaje uzus. To »proždiranje« zgrade po zgradu, zaklanjanje zgrada, uklanjanje i sužavanje dvorišnih ograda i vrtova, uništavanje željeznih ograda umjetničke i zanatske vrijednosti ne prestaje. Upravo tako je srušen, osakaćen ili zakrit čitav niz obiteljskih zgrada i vila s kraja 19. i početka 20. stoljeća, koje su pravile poluvijenac, od Bačvica i Zente preko Gripa, Bola, Sukoišana, Lovreta do sjeverne strane Marjana.

Nedavno je poklekla zgrada Salvi na Cankarevoj poljani, a već opasnost vrebala na vilu Tončić, između Drvarske ulice i Radničkog šetališta.

Zato treba ustati protiv eliminacije bivše zgrade »Gusara« arh. J. Kodla iz jednostavnog razloga što ovakva rušenja osakaćuju graditeljski fond i što je to još jedan u nizu slučajeva kad se poništavaju zgrade pretežno secesijskog ili drugih stilova.

Uklanjanje »Gusara«, između ostalog i navodno radi vizuelne purifikacije bez komentara je. Uostalom ako u centru grada uvijek nedostaje prostora i kad se sve nabija u jezgru, onda zašto ne bi i faksimil zgrade bivšeg »Gusara« bio iskorišten, na primjer, za akvarij ili »fast food« restoran. Upravo bi zgrada »Gusara« bila znatno povoljnija za akvarij nego da bude na kupalištu Bačvice jer bi se time maksimalno približio gradu.²⁾

Ova površna i fragmentarna navođenja uništavanja potrebno je istaknuti zato što ona pokazuju da nije samo povijesna jezgra ugrožena i prepuštena propadanju već da ona dijeli sudbinu i mnogih drugih spomenika, kulturnih i prirodnih vrednota na užem i širem području Splita. Zar Sustjepan, ta rak-rana splitske (ne) - kulture i »ledina Judina« i na koju se i dalje nasrće s istoka i zapada ne nosi istu sudbinu koju sobom nosi stara jezgra?

Iz tog sindroma autodestruktivnosti, koji kao da genetski sobom nosimo, proistječe i gubljenje civilizacijskog identiteta i uopće opadanja kulture življenja i ponašanja, inače u suprotnom ne bismo uništavali ono što nam je prošlost naše civilizacije poklonila. U tome, na primjer, možemo tražiti uzroke uništavanja ne samo toliko spominjane i nikad ne-prežaljene Bajamontijeve česme na Rivi već i 30-ak ostalih javnih česmi. Svaka je imala svoju lošu sudbinu. Koje li je samo »putešestvije« imala česma na pazaru! Demontirana za vrijeme uvođenja neslavnog trolejbusa bačena je na dno Trumbučca, pa kad joj je korist postalo deponij, prebačena je blizu Lovrinca da bi se poslije 30-ak godina vratila ponovo na Pazar osakaćena, jer je netko odnio gornji dio, koji će mecenatstvom kamenoklesara Župe biti obnovljen.

Česma, slična ovoj, što se nalazila na Šperunu imala je drugačiju sudbinu. Nju je bomba u II svjetskom ratu prevrnula i ona je kasnije, umjesto da bude obnovljena, razbijena. Tako bi se redom moglo pričati i o onoj u Trsteniku i onoj u Poljudu i ostalima.

Činjenica je da su od ukupnog broja česmi i fontana, koje su bile simboli života i pridonosili živopisnosti grada, ostale tek četiri. Eto takav je naš stil, ne popraviti nego razbijati. Takva je praksa, a odstupanja su rijetka, i u prošlosti i sadašnjosti.

Ako je svojevremeno na zgradi Sumpornog kupališta orao na krovu onemoćao, onda ga je trebalo ozdraviti i vratiti gdje je i bio, isto kao što nije trebalo prilikom rušenja kuće Grisogono na bedemu Contarini dozvoliti da se odnese obilje starih klesanaca s ruba bedema.

Uostalom ovaj grad ne sačuva ni komadić jednog od najvećih svjetskih lazareta s kraja 16. stoljeća, a tu bijahu još i kazalište, crkva i zatvor sv. Roko, u kojemu je samo u II svj. ratu boravilo 15 tisuća rodoljuba. Međutim, ipak za utjehu, upornošću pojedinca fizički prostor dobije naziv Obala lazareta.

I kao što su nestale neoklasicističke štukature na stropu nekadašnje Dalmatinske banke (kasnije SDK), tako su nestale i u ostalim zgradama svugdje gdje su postojale. Da se ipak zaustavimo na nabranjanju destrukcija spomenimo da je Split među ostalim izgubio i ono malo kavana, a dobio restorane istovjetne svim ostalim restoranima u svijetu. Dovoljno se prisjetili da je Split umjesto izgubljene kavane Matić (Troccoli) na Narodnom trgu dobio surogat s najamornijim interijerom koji se može napraviti. Jednom riječju vredniji je bio jedan vrtni stol ili veliko ogleдалo stare kavane nego redom svi interijeri splitskih ugostiteljskih prostora. Kako drugi čuvaju fizionomiju starih kavana, dovoljno se sjetiti starih bečkih kavana ili tršćanske koja se od austrijskih vremena nije ni za dlaku promijenila ili rimsku kavanu »Greco« kroz koju je prošao čitav kulturni svijet Evrope i koja je zaštićena kao spomenik kulture.

U Splitu takvih htijenja ne postoji, pa je tako ustrajnost Društva prijatelja kulturne baštine u očuvanju izvornosti zgrada Hrvatskog narodnog kazališta, umjesto ponuđene polivalente dvorane, protumačena kao izraz pasatizma u kulturi ovog grada, težnjom za očuvanjem skupih eklekticističkih štukatura i nostalgijom za svojom romantičnom mladošću.

Početkom ove godine izvjesni Ž. Jekić, naravno bez građevinske dozvole, preuređuje prostor u zgradi naslonjenoj na istočni zid Dioklecijanove palače. Međutim, uza sva pismena i usmena upozorenja i zabrane nisu ga mogli spraječiti premda je bukvalno »glodao« perimetralni zid Palače, uzrokujući sve veću i veću štetu. Dobro kaže novinarka Slobodne Dalmacije J. Leskur da je sve to donekle moglo biti razumljivo da se to eventualno događa negdje u predgrađu.

I što treba tome dodati! Dok smo svi verbalno za zaštitu Palače, s druge strane ona nam postaje smetnja i uzrok zbog čega se moramo stidjeti.

Najtragičnije je da se sve to dešava »legalno«, pred očima »zaštitara« i javnosti, pa se i onaj zanemarujući broj prijava od strane Zavoda za zaštitu spomenika kulture rješava administrativno. To znači da se sve završi na ponekom prigovoru, članku i slici u dnevnoj štampi, najčešće post festum. Split može poslužiti kao savršen primjer destrukcije kulturnog nasljeđa, urbanih i hortikularnih ambijenata jer: gdje se to može

kilometrom autostrade uništiti mogućnost revalorizacije arheološke zone stare Salone, gdje se može poticati ideja da se željeznička pruga provuče pod lukove Dioklecijanovog akvedukta?

Jednom riječju: uništavamo, proizvoljno rečeno, *en detaille* i *en masse*, sve živo i mrtvo, premda to nekome izgledalo pretjerano, jer kako drugačije protumačiti da se jedan grad patološki odnosi prema sebi i svom okruženju.

Koliko neprojenih zahvata, sitnih ili velikih, društvene ili privatne provenijencije, pokazuje pomanjkanje kulture, mediokritetstvo, nedostatak odgovornosti, primitivizam i gubitak morala! Koliko bi toga trebalo napisati da se navede sve što je uništeno »na pravdi Boga« od dana Odluke o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina, prvog pravnog akta socijalističke Jugoslavije iz oblasti zaštite, koji je potpisao drug Tito još u ratnim vremenima 20. veljače 1945. godine.

Vrijeme kao da uvijek radi protiv kulturne baštine i nema dana da nešto nije uništeno, ugaženo, osakaćeno.

Radi nepristranosti moram upotrijebiti riječi kojim je iskazala stanje u našem gradu tajnica SIZ-a kulture općine Split Tanja Pavić na osnivačkoj skupštini Komisije za kulturu Općinske konferencije SSRNH Splita: »Davno smo ispod civilizacijske razine naših neuporedivo siromašnijih predaka u ovom istom prostoru. I kako se odnosimo prema zatečenom? Ugrožena je integrativna funkcija kulture u gradu, ne postoji pojam o modelu po kojem možemo djelovati barem toliko civilizacijski da bismo očuvali zatečeno.«⁴⁾

Primitivna svijest kao da je epidemijski zavladała ovim gradom i uzrokovala manjak poštovanja za kulturnu baštinu, estetskog osjećaja za mjeru, prostorne vrijednosti i umjetnički kvalitet. Zato nalazimo svugdje tragove nasilja nad baštinom, kulturom, prirodom pa i čovjekom.

Upravo zato je splitska povijesna jezgra, o kojoj će sada biti više riječi, dospjela u žalosno stanje, iako s druge strane na ovom prostoru počeci zaštite (premda pojedinaca) imaju stoljetnu tradiciju, a 1850. godine osnivanjem Centralne komisije za istraživanje i održavanje građevinskih spomenika u Beču otpočinje i službeno organizirana zaštita preko личности, počasnog konzervatora Vicka Andrića, zatim društva »Bihać« (Hrvatskog društva za istraživanje domaće povijesti 1844. godine), zatim Povjerenstva za čuvanje Dioklecijanove palače u Splitu 1903. i Pokrajinskog konzervatorskog ureda za Dalmaciju sa sjedištem u Splitu. Do 1926. godine vodio je Konzervatorski ured i Arheološki muzej don F. Bulić, da bi te godine Ljubo Karaman preuzeo Konzervatorski ured, a Mihovil Abramić Arheološki muzej.

Kroz to vrijeme nastao je čitav niz statuta, naredbi, prijedloga, uredbi sve do spomenute odluke 1945. godine.

Upravo začuđuje da je današnji Split s najstarijom tradicijom u zemlji na očuvanju kulturnog nasljeđa koje datira još iz Marulićeva doba, preko Andrića, Carrare, Bulića i Karamana, da ne spominjemo suvremenike u praksi potpuno zatajio premda danas ima dva Zavoda za zaštitu kulture, pa Arheološki i Muzej hrvatskih arheoloških spome-

nika, Muzej grada Splita, Komitet za urbanizam i građevinarstvo, Urbanistički zavod Dalmacije, Studij u Splitu Zavoda za graditeljsko nasljeđe Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu, Postdiplomski studij zaštite i revitalizacije graditeljskog nasljeđa, Društvo prijatelja kulturne baštine, Mjesnu zajednicu Grad i PIS.

Dakle, ako postoji desetak institucija koje imaju kakve-takve ingerencije u zbivanja u staroj jezgri za pretpostaviti je da oni predstavljaju garanciju uspješne zaštite i revitalizacije povijesne jezgre, međutim, nažalost, to je obrnuto i nitko nije i ne bi doveo staru jezgru i Dioklecijanovu palaču u ovakvo jadno stanje kao što je to učinio Split.

Dobro je to predočio tajnik Turističkog saveza Splita Ante Ganza, na tematskoj konferenciji OK SSRNH Splita »O obnovi povijesne jezgre u funkciji razvoja grada« u svibnju 1988. godine: »U Palači ima tisuću vlasnika i interesa, a zapravo trebao bi jedan ali vrijedan gospodar.«⁵⁾

Dijagnostički to se može iskazati u dvije rečenice. Ovaj grad je iz neadekvatne organiziranosti, necivilizacijskog ponašanja i pored desetak institucija i profesionalnih službi dopustio da povijesna jezgra dođe u ovakvo stanje.

Upravo zbog ovakvog kritičnog stanja Dioklecijanove palače, u koje je došla nebrigom društveno-političke zajednice, komunalnih i ostalih službi, krajnji je čas da se već jednom brzo i radikalno otpočne rješavati obnova Palače bez, eventualnog, monopola jedne institucije i pojedinca, što je također jedan od faktora zaostajanja.

Vrijeme je pokazalo da je Split bio u raskoraku između teorije zaštite s jedne i obnove Palače s druge strane.

Mnogo manji raskorak između teorije i prakse u zaštiti spomenika nosila su dva ugledna zaštitara, čuveni don Frane Bulić i veliki povjesničar umjetnosti Ljubo Karaman koji su svoja istraživanja objavili u zajedničkoj monografiji »Palača cara Dioklecijana« 1927. godine, čiji rad kasnije nastavlja doajen hrvatske konzervatorske misli Cvito Fisković, a 50-ih godina braća Jerko i Tomislav Marasović pa niz istraživača koji razvijaju arheološku i konzervatorsku istraživačku djelatnost.

Upravo ovaj interes za istraživanje u Palači i staroj jezgri, revalorizaciji i obnovi niza spomenika postavili su Split u centar međunarodne teorije i prakse zaštite graditeljskog nasljeđa. Nažalost razvoj teorije i prakse aktivne zaštite u povijesnoj jezgri nije imao adekvatnog odraza i kontinuiteta u obnovi stare jezgre.

Jednom riječju više se istraživalo i rušilo nego saniralo i obnavljalo. To najbolje potvrđuje činjenica da je Split, jedan od rijetkih gradova koji ima snimljenu staru jezgru u svim relevantnim elementima, počevši od svih etaža, fasada, presjeka u omjeru 1:200 pa djelomično i u omjeru 1:50. Stvorio je detaljnu dokumentaciju kojom je omogućeno cjelovito planiranje uređenja stare jezgre. Pored ostalog izrađeni su arhitektonski snimci postojećeg stanja graditeljskog fonda, presjeci svih ulica, završena analiza svih objekata, stupanj njihove očuvanosti, vrst materijala itd.

Šezdesetih godina osnivanjem Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu povećava se interes za graditeljsko nasljeđe koje postaje dio

procesa planiranja Urbanističkog zavoda za Dalmaciju uz zavidno razumijevanje općinskog rukovodstva, što uvjetuje veći zamah na obnovi stare jezgre. Dovoljno je napomenuti da je iseljeno 216 loših stanova, a ranije su otkopane zapadne dvorane podruma i rekonstruiran potez Peristil—Vestibul—obala. To je period intenzivnog rada na obnovi Dioklecijanove palače poslije koje duga stagnacija koja traje do danas. Za obnovu jezgre gubi se interes jer navodna nema novaca (kao da ga je ikada bilo) i što se Palača nije smatrala faktorom razvoja.

U iseljene prostore jezgre pretežno su se, nažalost, useljavali novi stanari. Kasnija izgradnja zamjenskih stanova prestala je, a čitav je interes za Palaču prešao na papirna rješavanja i teoretska razmatranja u tolikoj mjeri da je trebalo biti sve apsolvirano bez straha od mogućnosti improvizacija.

Koliko se uopće nedovoljno vodilo računa o Dioklecijanovoj palači pokazuje činjenica da je broj zgrada koje su se obnovile, uredile i dobile novi život ne prelazi broj prstiju na ruci. Naravno da pri tom ne računamo preuređenje prizemnih prostora za kafiće, butike, već kompletnu sanaciju zgrada ili kompleksa. Da bih bio precizniji ipak ih je potrebno nabrojiti: zgrade Urbanističkog zavoda iza Vestibula, zgrada Radničkog sveučilišta kod Zlatnih vrata, zgrada Centra za odgoj i obrazovanje u prometu u ulici Ilirske akademije, hotel »Slavija« (djelomično), zgrada na zapadnom dijelu Peristila i dvije ugaone kule.

Da je kojim slučajem potres od 7 stupnjeva Mercalijeve skale 15. travnja 1979. godine umjesto Dubrovnika uzdrmao Split ili onaj drniško-kninski 1974. i 1987. godine ili onaj nešto slabiji u Crnoj Gori 1977. godine, sigurno bi po povijesnu jezgru to bilo katastrofalno i ne samo za zgrade već nažalost i za ljude.

Sve one potpore i razupore u Andrićevoj, Julija Nepota, Kraj sv. Ivana, Alješijevoj, Kružičevoj, Dosudu, Papalićevoj, Foscolovoj, Iza lože sigurno bi se pokazale kao lažljiva sigurnost i ne bi sretno završile. Koliki je nemar prema staroj jezgri može se pokazati i primjerom. Početkom lipnja srušile su se i raspale grede u Foscolovoj ulici. Međutim, »splitski oci« prihvaćajući valjda onu floskulu da je Dioklecijan bio odveć pametan pa je mislio i na potrese i Palaču sagradio na »tupini« koja amortizira trešnju ne nalaze za shodno da grede promijene. U Splitu kao da je sve normalno pa i to da čitav životni vijek prolazimo u staroj jezgri pored istih objekata poduprtim drvenim gredama. Činjenica je mnogo tužnija od ove šale jer drvene potpore i razupore slaba su utjeha za opasnost koja decenijama ugrožava kuće, stanare i pješake. Po meni, ugroženima jedino preostaje da mole nebesa da ne dođe do iole ozbiljnijeg potresa koji bi u njoj koješta dokrajčio i dakako, na žalost, odnio mnogo života, a to što se Split nalazi u VII potresnoj zoni Mercalijeve ljestvice nije važno. Koliko je konstrukcijski stara jezgra u lošem, bolje rečeno kritičnom stanju, najbolje se može potvrditi s dva-tri primjera čiju vjerodostojnost svi mogu potvrditi.

Povodom izložbe »80 godina umjetničkih škola u Splitu« održane u lipnju ove godine u prostorijama Umjetničkog salona (Palača Cindro u Krešimirovoj ulici) mnogobrojni posjetioći odmah su po ulasku u dvo-

ranu, napuštali izložbeni prostor, osjećajući se nesigurnim, zbog ne baš ugodnih vibracija pod nogama. Sličan slučaj je s velikom prostorijom MZ »Grad« u palači Cambj u Bosanskoj ulici, dok je u Etnografskom muzeju na Narodnom trgu opasnost na katu izrazita da nije u normalnoj funkciji.

Desperatno stanje konstrukcija učinilo je da je zgrada neprikladna za muzej koji bi trebao dočarati dio života i prilika prošlosti Dalmacije.

Sigurno da nema primjera da je netko doveo svoju jezgru u ovakvo stanje kako se to pobrinuo Split, čiji se odnos prema njoj može protumačiti da je on upravo proporcionalan sa stanjem našeg duha.

Splitska jezgra je jedna od rijetkih gradskih koja nije bila srušena od potresa, požara, ratova, urbanističkog pothvata radi ustupanja prostora suvremenim novogradnjama. Dioklecijanova palača, čim je prestala postojati kao palača velikog Dioklecijana, otpočinje propadati. Ona bi bila sigurno pretvorena u ruševine nalik na one stare Salone da mnogi dijelovi nisu dobili nove funkcije. Tako perimetralni zidovi Palače ostaju jer su vjekovima bili potrebni obrani stanovnika Splita, a njene najznačajnije građevine dobijaju nove funkcije.

Tako Mauzolej postaje kršćansko svetište, Peristil katedralni trg, mali hram krstionica, Zlatna i Željezna vrata kao i Protiron dobijaju crkve i kapelice. Isključimo li da je Dioklecijanova palača bila javni kamenolom i da je nestanak kula vezan uz gradnju nekih venecijanskih građevina, ipak je stara jezgra najviše stradala od ljudskih intervencija, mješavine primitivizma, nekulture, nebrige, indolencije, loše koordinacije i istraživačkog rata te prirodno od zuba vremena.

Ubrzano propadanje Palače bilo je pospješeno iseljavanjem bogatijih porodica iz središta grada tokom 19 stoljeća i kad se javni život proširuje izvan zidina Palače.

Iz studija i sociološko-demografskih analiza, iz »Žute knjige«, ili iz drugih izvora, ili bez ikakve analize poznato je da Get kasnije postaje leglom bijede, prostitucije, bolesti, kriminala i mutnih ugotiteljskih radnji.

Točno je i to da je migracijski val poslije rata, a naročito u popisnom razdoblju 1961—1979. kao »tsunami« preplavio Split i opteretio ga brojnom populacijom bez demografske i primjerno vođene ekonomske politike. Naravno da je taj demografski »bum« opteretio grad u cjelini, a naročito povijesnu jezgru tako da svi fondovi nisu mogli udovoljiti potrebama za stanovima i infrastrukurama. Velik dio pridošlica siromašnog stanja je svoj domicil pronašao u staroj jezgri.

Ti novodoseljeni stanovnici Splita prouzročili su, pored ostalog, i degradaciju prostora i osakitali infrastrukturu, a za obnovu dotrajalih zgrada nije bilo ni želje ni novaca.

Promijenjena socijalna struktura, siromašni stalež koji se useljavao u prostore Palače nije bio sposoban obnavljati trošni graditeljski fond. Ovo vrijeme također karakterizira otvaranjem bezbroj malih skladišta.

Unutar Palače najveća su razaranja, koliko to god izgleda čudno, izvršena istraživačkim i drugim radovima koji su za sobom, nažalost, ostavljali ruševine ruševina. Opća je pojava da su svugdje gdje su vršena

istraživanja ostajale »kraste« koje nisu zaliječene do danas. Još od iskopavanja zapadnih podrumskih prostorija imamo prvu otvorenu »krastu« u ulici Ilirske akademije, koja ostaje otvorena više od tri decenije i to najprije neograđena, zatim ograđena daskama, a kasnije zazidana bloketama. Ovaj neugodni izraz koji je upravo upotrebljen, jedino adekvatno odgovara za sve one vidljive, manje ili veće kratere, kasnije deponije i vječna rugla ovog grada, koja nailazimo u Severovoj, Lukačićevoj, Medulićevoj, Kraj sv. Duje, Arcidakonovoj, Buličevoj i Rodriginoj ulici. To rovarenje po Palači učinilo je da su ulice Medulićeva, Arcidakonova i Kraj sv. Duje formalno nestale i ostale zabilježene jedino u vodičima. Ako tko smatra ovo pretjeranim, neka prođe navedenim ulicama, naravno ako može, neka mu je sretno.

Ne može se radi istraživanja ostavljati ruševine kao dokaz novih znanstvenih spoznaja. Taj način ne može nitko prihvatiti i odabrati ako želi dobro ovom gradu. Točno je da svako istraživanje nosi nova otkrića i spoznaje, ali ono se ne smije obavljati na »splitski način«, tako da se nakon »rovarenja« po jezgri sve ostavi. Kao suprotan primjer moram navesti da je povijest Njemačke obogaćena spoznajama iz srednjeg vijeka upravo zahvaljujući bombardiranjima u II sv. ratu, s tom razlikom da su ruševine kasnije obavezno sanirane. U Splitu se nameće ona maksima da gdje su konzervatori na djelu moramo otkriti lešinu. Ostaje neporeciva istina da su mnoga mjesta unutar Palače bila poligon za istraživačke radove, a kasnije postala vječno smetlište.

Neslavno iskopavanje u jugoistočnom kvadrantu Dioklecijanove palače, poduzeto u zajednici jugoslavensko-američkog projekta (1968—1974) na istraživanju Palače nije donijelo sreće samoj Palači.

Suradnja Urbanističkog zavoda za Dalmaciju sa sveučilištem Minnesota iz Mineapolisa, sredstvima Smithsonian instituta iz Washingtona u petogodišnjem radu, uz asistenciju Općinskog i Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika i Općinske Skupštine, bez sumnje, doprinijelo je otkrivanju neistraženih dijelova Palače, izmjeni iskustva stratigrafskog načina iskopavanja, otkrivanju substrukcija, otkrivanju četiriju dotad nepoznatih prostorija i ostacima dotad jedinih pronađenih fresaka. Točno je da su ovi radovi pružili obilje podataka o izvornom izgledu jugoistočnog dijela Palače, ali zato su ti radovi, ostavljajući za sobom ruševine, u potpunosti zasjenili sva ta istraživanja i danas predstavljaju skroz umrtvljen jugoistočni kvadrant i ljagu na ovom gradu i njegovom odnosu uopće prema Dioklecijanovoj palači.

Radi arheoloških istraživanja i »teoretskih« rekonstrukcija carevih apartmana srušen je čitav dio starog dijela Palače. Na taj način nestali su ostaci renesansnog samostana sv. Klare i trošne kuće podignute na substrukciji Palače i stari urbanistički raster. Područje triklinija (carske blagavaonice), najdublje istraživanog dijela, a danas najvećeg deponija unutar Palače, predstavlja stravičan prizor, a on je, navodno, u budućnosti trebao dobiti suvremenu namjenu, odnosno uz obnovu antičke arhitekture na mjestu nekadašnje Dioklecijanove blagavaonice trebao se urediti suvremeni restoran.

Sličan je slučaj na potezu Buličeve i ulice Kraj sv. Duje, gdje se otkrivanjem dijelova drugih termi (poslije onih otkrivenih 1959. god. u zapadnom dijelu) pruža današnjim posjetiocima najstrašnji kataklizmički prizor, dok na početku Buličeve ulice nalazimo prostor s mozaicima koji je, nekad bio ograđen daskama, a danas prepušten »providnosti«.

Tako čitav jugozapadni dio postaje zapušten, degradiran, mrtav, a poznato je da jedan od glavnih postulata aktivne zaštite je unošenje suvremenog života u povijesne ambijente.

Na ovom prostoru ne samo da nije unesen novi život već mu je oduzet bilo kakav. Poslije tri decenije ovaj grad bi, uz bilo koju cijenu, trebao taj život ponovo vratiti. Koliko u Palači ima pojava neshvatljivih u civiliziranom svijetu neka posluže ovi anagrafski podaci koji sigurno nemaju premca u svijetu.

Dok su već spomenute tri ulice Medulićeva, Arcidakonova i ulica Kraj sv. Duje formalno nestale jer postoje samo u vodičima i planovima i decenijama nisu u funkciji, dotle trećina ulica u Palači ima na zidovima početnih uličnih kuća velike kamene ploče s nazivima ulica koje nisu istovjetne s onim tablama na kućnim brojevima, vodičima i popisu ulica! Da budem jasniji najbolje ih je predočiti. Tako Papalićeva ulica, u kojoj se nalazi Muzej grada Splita, ima uistinu lijepo izrađenu kamenu ploču, ali s nazivom Žarkova ulica, Julija Nepota nosi ploču s nazivom Pretorijanska, Buličeva ima naziv S. Rittiga, Majstora Jurja nosi naziv Bogumilska ulica, Adamova ima naziv Tvrdoveja, Andrićeva nosi naziv Ilirska, Rodrigina nosi naziv Usred geta, Lukačićeva nosi naziv Jarnovićeve, a Bajamontijeva nosi naziv Dukljanska. Carrarina poljana nosi ploču Boškovićeve poljana. U staroj jezgri još Cosmićeva ulica ima dvije ploče s oznakom Nelipića, Ilegalaca nosi naziv Domaldova, dok Pavlinovićeve poljana postoji samo na kamenoj ploči. Za ovakav se anakronizam u ovom gradu niko ne brine, ni Općina, ni Pošta, ni Turistički savez ni drugi. Rješenje se jedino može izraziti cinizmom tako da čovjek sebi izvadi oči ili da ih izvadi onima koji bi trebali to vidjeti.

Da civilizirani grad mora poštovati svoju jezgru i da njena revitalizacija mora biti izazov i šansa to ne treba više isticati. Međutim umjesto toga nebriga grada, općine i komunalaca kriva je da je ona dovedena u takvo derutno i desperatno stanje za koje nema isprike kad je u pitanju očuvanje povijesnog identiteta Splita, a identitet suvremenog čovjeka očituje se u poimanju povijesti i baštine jer bez vlastite povijesti i kulturnog nasljeđa ostajemo za svagda siromašniji.

Naročito zabrinjava što nas ništa ne može trgnuti i potaknuti na drugačija razmišljanja i na radikalna rješenja i da se već jednom prestane govoriti o Palači umjesto da je otpočnemo sanirati i obnavljati. Svi se slažemo da je Palača jedinstveni spomenik i jedan od najvrednijih u čitavoj svjetskoj arhitekturi. Peristil je jedan od najljepših ambijenata na svijetu i nije važno samo to kako će ga posjetioci vidjeti i doživjeti već shvatiti da je on bitan dio identifikacijske ostavštine o kojoj mi vodimo vrlo malo računa, inače ne bi dozvolili da se taj velebni spomenik sve više degradira. Pitanje je što se uistinu treba dogoditi pa da

se ovaj grad trgne, učini što je nužno, radikalno i jedino ispravno, umjesto što stoji na mjestu ili se vrti u krugu. Da uputi SOS za Dioklecijanovu palaču, koji bi kliška bura raznijela kao što je raznijela SOS za Salonu ili onaj za Trogir?

Tendenciozni Hudolistov tekst »Split-vražji otok« u »Startu«, koji nije štedio Splitskane i njihovu upravu, trebao je trgnuti ovaj grad iz letargije i autodestruktivnosti koju nosimo u genima.⁶⁾

Činjenica jest da je Split najmanje učinio na zaštiti i očuvanju svoje povijesne jezgre, a imao je razlog da je ni u kojem slučaju ne dovede u ovo katastrofalno stanje. Čak i ulazak u Unescov registar svjetske kulturne baštine, što je velika čast i još veća obaveza, nije promijenio stav prema povijesnoj jezgri, premda onaj koji spomenike ne održava i ne vodi brigu o njima iz tog registra brzo ispada. Svak bi pomislio da će upisivanje u registar Ujedinjenih naroda biti promocija novog gledanja i konkretne brige za zaštitu. Međutim, ako i postoji izvjesna želja, onda je taj put od ideje do ostvarenja beskrajno dug dok drevni spomenik i dalje propada, umjesto da dobije izuzetan tretman koji mu po svojem značenju pripada. Interesantno je da u članku »Marka po marku Palača« u Slobodnoj Dalmaciji, novinarka J. Leskur Palaču već izbacuje iz Unescovog registra, ali kaže: »Dinar za sanaciju Dioklecijanove palače postoji, samo ga treba naplatiti. Obnavljanje splitske povijesne baštine, a time vraćanje ugleda spomenika koji je Unesco izbrisao s popisa onih nulte kategorije, ne zahtijeva »prosjačenje« milijardi iz ničijeg budžeta jer Palača mora sama stvoriti novac potreban za vlastitu rekonstrukciju.«¹⁰⁾

Još 1978. godine u časopisu »Kulturna baština« br. 7—8 autor je ovih redaka, kao urednik časopisa, pokrenuo akciju pod naslovom »Prilog rješavanju problema povijesne jezgre Splita«. Upravo zato da bi se aktualizirala i ubrzala akcija na revitalizaciji stare jezgre odlučeno je jednim pitanjem se obratiti najzainteresiranijim institucijama i službama koje su vezane za ovu problematiku sa željom da odgovore na slijedeće pitanje:

»Premda Split posjeduje stručne kadrove, dugogodišnja iskustva, dokumentaciju, iscrpne analize i prihvaćenu najsuvremeniju metodologiju u rješavanju ove kompleksne problematike, smatramo da se rad svih tih faktora nije adekvatno odrazio u kontinuitetu i širini zahvata pri praktičnim rješavanjima revitalizacije urbanog i arhitektonskog nasljeđa splitskog centra, a koji je svojim većim dijelom u takvom stanju da zahtijeva hitnu i radikalnu intervenciju, i zbog propadanja i zbog velikog kulturno-historijskog značaja koji mu pripada.

Što bi po vašem mišljenju trebalo učiniti da budući zahvati u revitalizaciji povijesnog centra Splita dobiju karakter planske i kontinuirane akcije sa sigurnim i stalnim izvorima financiranja?»

Pitanja su upućena Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture Split, Zavodu za zaštitu spomenika kulture Split, Komitetu za urbanizam, građevinarstvo, komunalne poslove i saobraćaj Skupštine općine Split, Urbanističkom zavodu Dalmacije, Muzeju grada Splita, Poduzeću za izgradnju Splita (sektoru za poslovni prostor), Mjesnoj zajednici »Grad« i Društvu prijatelja kulturne baštine.

Iako je postavljeno samo jedno pitanje, ono je provociralo navedene ustanove i u odgovoru pružilo čitav niz ideja i preporuka od kojih su mnoge, bez dvojbe, realističke i prihvatljive i kud sreće da su primijenjene. Odgovore su potpisali: Davor Domanić, Milan Ivanišević, Eduard Besak, Dragutin Matošić, Duško Kečkemet, Živko Bajić, Božidar Matas i Ante Sapunar.

Međutim sve vrijeme prekrije pa i pisanu riječ koja se odnosi na kulturu koja sve više postaje marginalna stvar, pa zašto bi onda jezgra bila izuzetak. Uostalom tome se i ne pridaje neka važnost. Kao potvrda tome može poslužiti činjenica da je o posljednjem broju časopisa »Kulturna baština« br. 18/1988. godine, u kojem besplatno pišu akademici, sveučilišni profesori, znanstveni radnici i znalci s raznih područja o prošlosti ovoga grada ili vezana s njim, jer mu je isključivo takva koncepcija, u Slobodnoj Dalmaciji izišao prikaz jedva od deset redaka i naravno bez naslova članaka i imena autora. Ne mora čovjek biti protivnik bilo kojeg sporta, dapače, ali sramotno je da se više prostora ustupa jednoj utakmici splitske lige malog nogometa ili međuopćinskoj rukometnoj ligi ili dalmatinskoj ligi rukometašica, gdje se spominje postava timova, minute datih golova, suci, broj gledalaca.

Prošle godine su dva splitska časopisa bila posvećena graditeljskom nasljeđu. Tako je časopis za kritičku teoriju društva i kulturu »Pogledi« br. 3—4 1988. bio posvećen zaštiti i revitalizaciji starih gradskih jezgri.

U isto vrijeme drugi splitski časopis »Mogućnost« u dvobroju 3—4/1988. posvećuje Saloni čitav tematski blok priloga poznatih znanstvenih radnika čiju bi riječ trebalo uvažavati i poštovati. Međutim, Saloni kao da više ne koriste svi članci, prosvjedi i tekstualni demarši isto kao ni dugogodišnja šutnja jer kad se i javi neki glas ili vapaj za Salonom, on se pretvori u jecaj koji, kako je već rečeno, kliška bura otjera između Mosora i Kozjaka u nepovrat.

I dok tu i tamo neko prozbori elegično i razastre svoj gnjev na događaje vezane uz Salonu to postane kao trenutačna emotivna jadikovka, jer dok ona odboluje jedan udar već je na pomolu drugi. To je, htjeli mi ili ne, sudbina Felix Salona. Nažalost sve što se radi u Salonu i oko Salone je Sizifov posao, to je nešto nalik kao kad bi štapićem tjerali najezde mrava ili skakavaca.

Već je rečeno da je zaštita graditeljskog nasljeđa, spomenika kulture i uopće kulturne baštine nedovoljna i neprimjerena i da se ono iz godine u godinu pogoršava. Neshvatljivo je da se to dešava u gradu koji je posljednjih decenija nosilac jednog od niza međunarodnih dokumenata donesenih poslije onih u Santiagu de Compostella 1961, Venecijanske povelje 1964, Bruxellesa 1969. i prije Züricha 1973, Bologne 1974, Amsterdamske deklaracije 1975, Nairobija 1976. itd.

Znači, već postojećim dokumentima priključit će se i deklaracija evropskog vijeća nastala u gradu gdje je zapuštenost povijesne jezgre bez premca pored dva zavoda za zaštitu spomenika i tadašnjeg Odjela

za graditeljsko nasljeđe u okviru Urbanističkog zavoda za Dalmaciju, jedinstvenog slučaja u organizaciji urbanističke službe u našoj zemlji.

U Splitu se 1962. godine održava savjetovanje »Urbanizam i zaštita spomenika kulture«, a 1970. godine održava se međunarodni simpozij o tehnici metodologije revitalizacije povijesnih gradskih centara. Na splitskom savjetovanju evropskih gradova radi zaštite suvremenog života grada dr. T. Marasović bio je autor dokumenata, kojim je bila zastupljena Jugoslavija. Sa tog savjetovanja ostao je dokument poznat pod nazivom »Splitska deklaracija«, koja tretira ulogu lokalnih vlasti u zaštiti spomenika.

Još 1972. godine braći dr. T. Marasović, tada znanstvenom suradniku Urbanističkog zavoda, i arh. J. Marasoviću, tadašnjem šefu Odjela za graditeljsko nasljeđe u istoj instituciji, zbog odnosa prema revitalizaciji i zaštiti povijesnih jezgri zasnovanom na metodološkom pristupu koji uspješno usklađuje zahtjeve nasljeđa i suvremenog života u gradu pripala je i prva nagrada saveznog značaja Instituta za urbanizam i stanovanje u Beogradu.

U Splitu 1975. godine osniva se prvi u zemlji Postdiplomski studij revitalizacije graditeljskog nasljeđa koji traje do danas. Kroz to vrijeme ne izostaju ni znanstveni skupovi, istraživački programi, simpoziji i seminari. Godine 1983. promovirana je knjiga propagatora »aktivne zaštite u funkciji suvremenog života dra T. Marasovića« o zaštiti graditeljskog nasljeđa u kojoj se svestrano govori o razvoju konzervatorske misli i prakse.

Koliko smo u raskoraku između teorije i praktične primjene može pokazati razvoj integralnog plana jezgre. O njemu se raspravljalo i 1979. kada je jezgra proglašena spomenikom svjetske kulturne baštine kao i 1987. pred Izvršnim vijećem općinske skupštine i u svibnju 1988. na tematskoj konferenciji Socijalističkog saveza općine Split. Tako se na »refule«, od prigode do prigode, raspravlja o povijesnoj jezgri dok se ona rastače, a onih 60% konstruktivnih elemenata pred našim očima nastavlja svoj raspad.

Split kao da boluje od simpozija, kolokvija i seminara. Tako se samo u posljednje dvije godine održao u travnju 1988. Međunarodni seminar arhitektonskog oblikovanja INDESEM '88. s temom »Dioklecijanova palača kreativno u geometriji«. Premda se odvijao pod naslovom »Evropa o Dioklecijanovoj palači«, ona od toga nije imala ni najmanje koristi.

U svibnju 1989. održan je u Splitu Međunarodni kolokvij o kompleksnom pristupu revitalizaciji graditeljskog nasljeđa, što je bila interdisciplinarna rasprava o kompleksnom pristupu revitalizaciji graditeljskog nasljeđa Sredozemlja, u svjetlu Brandelovog poimanja povijesnog vremena u Centru za regionalne aktivnosti UNEP-ova Akcionog programa za Mediteran. Dok je blizu četrdeset stručnjaka govorilo o zaštiti graditeljskog nasljeđa, s prozora predavaonice peristilske zgrade moglo se uočiti kako je potreban kosac da pokosi raslinje s krova splitske katedrale.

Dakle zaštita stare jezgre u Splitu sve se više kreće u verbalnim i papirnim istupanjima, a najmanje u praktičnoj i djelotvornoj primjenljivosti. Čak ni turistička privreda koja bi mogla i trebala biti aktivni sudionik u sanaciji stare jezgre, a nadasve Dioklecijanove palače ne zna cijeniti dignitet spomenika, premda je Palača turistički simbol Splita, njegov najvredniji »ekspонат« koji se na tisućama slika i filmskih vrpca raznosi širom svijeta. Palača se često povezuje s turizmom i u njemu se vidi oslonac kao da bez turizma ne bi uopće trebalo čuvati graditeljsku baštinu. Neosporno je da svaki spomenik kulture, kao općesvjetsko umjetničko dobro, treba da svojim kvalitetom bude uklopljen u turističku ponudu.

Međutim, za prilagođavanje kulturne baštine razvoju turizma trebaju i mnogi segmenti kulture biti povezani s turizmom da bi, na osnovu toga, kulturna baština mogla biti što brže i trajnije zaštićena u turističkoj aktivnosti.

Mnogo puta je rečeno da ovaj grad ima šanse i uvjete da ekonomski prosperitet ostvari u tzv. urbanom turizmu koje bi se upravo temeljio na Dioklecijanovoj palači i bogatom graditeljskom nasljeđu, a tek u drugom planu u trgovinskoj, kulturnoj, sportskoj, kongresnoj djelatnosti.

Međutim s velikom obazrivošću i respektom treba uključivati graditeljsko nasljeđe u turističku ponudu jer neadekvatnim uključivanjem spomenika u suvremeni život i nepravilnim odnosom možemo spomenike još više uništiti i devalvirati. Uostalom kulturno-historijski spomenici u Splitu nisu stvarani radi turista, ali je neosporno da turizam pogoduje očuvanju i uopće populariziranju spomeničkog pa prema tome i graditeljskog nasljeđa, ali pri tome uvijek imajući na umu mogućnost štetnog podređivanja spomenika neadekvatnim zahtjevima turističke privrede. Split bi isključivo po svojoj Dioklecijanovoj palači mogao dobiti mnogo više u značaju a time i u iskorištavanju i zaštiti. Povijesna jezgra trebala se i mogla samofinancirati, a što to nije već je tome uzrok što nema pravovaljane angažiranosti, nema interesa, organizacije i ekonomskih pokazatelja, za razliku, na primjer, od ugrožene Salone ili ugroženog Marjana, koji nemaju te mogućnosti. Razvoj turizma treba da potiče revitalizaciju povijesne jezgre i njene spomenike; ambijentalna vrijednost pruža joj nov kvalitet života, koji privlači one strukture što mogu biti nosioci razvoja. Dubrovačka kulturna i graditeljska baština i turizam imaju uzajamno specifičan odnos i nije teško zaključiti kako je Dubrovniku kultura odskočna daska turizmu i da imaju zajednički jezik. U Splitu se kulturna baština javlja jedino u vodičima i prospektima kao obavezan mamac. Iako se slike spomenika stalno pojavljuju u vodičima i prospektima i na njima turistička privreda iskazuje dobit, ona ništa ne ulaže u njihovo održavanje.

Koliko je na primjer Split izgubio što nije (a mogao je) interpolirati postojanje sumpornih izvora i pretpostavku da je Dioklecijan upravo tim izvorima uvjetovao gradnju Palače. Split je uz kulturnu i povijesnu ostavštinu s obilnim prirodnim ljekovitim agensima i mediteranskom klimom, izvorima sumporno-slane vode, morskim muljem (peloidom), bla-

gom zimom, šetnjom (*lungo mare*), Marjanom mogao činiti jednu unosnu balneološku cjelinu. Međutim Split tu šansu nije iskoristio. Dapače on je poljudsko crno blato, jedno od najboljih peloida jadranske obale, koje je i usvojenim PUP-om od strane SO Split još u srpnju 1977. tretirano za trajno iskorištavanje, nedozvoljeno nasipao da bi ga kasnijom izgradnjom potpuno zasuo. Umjesto da maksimalno iskoristi svoj najvažniji (kupališni) izvor, koji po svom kemijskom sastavu spada među najjače sumporno-slane vode u Evropi, on ga je uništio. Eskalacija sumporovodika na raznim mjestima u Palači, nalaz mineralno-bitumenoznog mulja u dvjema podrumskim prostorijama 1958. godine ispod »carevih odaja«, do zapadnog zida i jugozapadne porušene kule, pružaju neke indikacije da graditelji i liječnici nisu slučajno, od čitavog Mediterana, podigli caru »bolesniku« palaču upravo u Splitu na mjestu najjačih sumpornih izvora. Splitske toplice mogle su igrati važnu ulogu u privrednom razvoju grada pod nazivom Dioklecijanovih terma. Ova šansa ne bi bila nikakva mistifikacija, već bi Split mogla učiniti, na temelju balneoloških prednosti, zdravstvenim centrom privlačnim domaćim i stranim turistima.⁸⁾

Međutim povijesnoj jezgri Splita kao da ništa ne pomaže i nikako da se odupre i već jednom prestane postojati kao tamna mrlja i sramota ovog grada, umjesto da bude vrijednost koja omogućava njegovu afirmaciju u kulturnom, ekonomskom i bilo kojem pogledu. Treba postaviti pitanje zašto ovaj grad mora biti posljednji u očuvanju svoje povijesne jezgre i to u vrijeme uspješnog rješavanja obnove povijesnih jezgri u nas i u svijetu. Navođenje primjera odvelo bi nas u nedogled bez obzira radi li se o malim ili velikim urbanim aglomeracijama. Pitanje revitalizacije povijesnih urbanih centara zaokuplja sve stare evropske gradove.

Kad je 1979. godine potres uzdrmao Dubrovnik a njegove spomenike doveo na »rub propasti« i od 1376 nepokretnih spomenika kulture oštetio 1071, Dubrovčani nisu zaspali već su poslije potresa oformili Odbor za uklanjanje posljedica potresa koji je bio aktivan do osnutka Zavoda za obnovu Dubrovnika 1980. godine. Pri tome značajan udio ima PUP stare gradske jezgre što ga je usvojila SO Dubrovnik u travnju 1986. godine. Činjenica je da je Dubrovnik najveće gradilište u zemlji kad su u pitanju radovi na spomenicima kulture. Dubrovnik je pronašao ogledni model organizacije zaštitarskih službi i financiranja. Premda je Dubrovnik dobio podršku republike i federacije, glavni se izvor namicanja sredstava može iskazati slijedećim postupkom. Oni koji žive od dubrovačkog spomeničkog blaga trebaju za njegovu obnovu i dati najviše. Tako se iz dohotka svih dubrovačkih radnih organizacija koji obavljaju ugostiteljsku, trgovinsku, prometnu i druge uslužne djelatnosti izdvajaju posebna sredstva od 1,25%, u društvenom i privatnom sektoru. Nadalje svaki strani gost koji organizirano posjećuje Dubrovnik mora platiti u dinarskoj protivrijednosti 5 DM. Također na ukupan promet suvenira, rukotvorina, zlatnog i srebnog nakita propisan je namjenski »spomenički« općinski porez. Svi ovi i drugi prihodi nisu provedeni olako i bez nesporazuma, ali isto tako je sigurno da je Dubrovnik pustio u opticaj nove modele financiranja koji mogu pomoći i biti primijenjeni u inertnom Splitu.

Zanemarimo li iskustvo Dubrovnika, gdje se ubire »spomenička renta« po posebnom zakonu, Sarajevo, Mostar, Kotor, Pula, Šibenik odavno odvajaju 50% amortizacije stambenih objekata za obnovu graditeljskog nasljeđa.

Primjera zaštite i obnove starih jezgri ima u izobilju. Navedimo radi ilustracije samo dva dobro poznata. Krajem 1988. godine na izložbi u Zagrebu mogla se vidjeti kritička rekonstrukcija grada u organizaciji (Internationale Bausstellung Berlin) koja najbolje pokazuje kako se ponovo može krajnjom obazrivošću privedi ugroženi centar grada namjeni za mjesto stanovanja i kako se nehumani berlinski najamni blokovi mogu privedi novoj oplemenjenoj svrsi.⁹⁾

Sličan je primjer pariškog Beaubourga koji je prije deset godina bio krajnje nezainteresiran, a odjednom je postao stjecište turista.

Za to vrijeme, dok drugi rade, Split, govori, piše, raspravlja, održavaju se kolokviji, simpoziji, tematske konferencije, izdaju časopisi, a stara jezgra i dalje propada, a poznata je stvar da spomeničku baštinu nije dovoljno imati, već je treba čuvati i dolično i kulturno prezentirati.

Predstavnici institucija zaštita, društveno nepriznati, rezignirani i bespomoćni tvrde da nema efikasne suradnje između stručnih službi, inspekcija, mjesnih zajednica i građanstva, a dotle su slučajevi nagrađivanja i devastacija svih vrsta množe.

Da se pitanje stare jezgre vrti u krugu vidjeli smo i na već spomenutoj tematskoj sjednici OK SSRNH Split gdje je iznesen jedinstven stav o hitnoj zaštiti spomeničke baštine, premda uz različita mišljenja sudionika o načinu obnove povijesne jezgre u funkciji razvoja grada.

Tu su se čule i vrijedne napomene, ali od njih nema puno koristi ako se ne realiziraju, bilo da se radi o ubiranju spomeničke rente, prihoda od turista, privrede i privatnika, jednom riječju svih korisnika spomeničkog prostora, dakle ekonomski model koji pruža neki pojas spasa. Naravno da eventualno formiranje fonda, savjeta ili posebne radne organizacije nije iz razumljivih razloga naišlo na jedinstven stav. Istina je da mnogi smatraju da su jedini kompetentni da određuju sudbinu stare jezgre, što se pokazalo prosvjedom protiv preporuke tematske konferencije SSRNH da se u Splitu formira nova potpuno zasebna organizacija koja će gospodariti objektima i prostorom povijesne jezgre.

Činjenica je da je Palači i staroj jezgri svejedno tko će njom upravljati, samo neka dotični dobro upravlja. Osim toga stara jezgra mora i može stvoriti novac potreban za vlastitu rekonstrukciju, potencijalni izvori prihoda postoje, samo ih treba iznuditi.

Samofinanciranje spomeničke zone o kojoj se godinama govori trebalo bi već jednom krenuti isto kao što već jednom treba odrediti tko i kakva buduća organizacija, institucija ili zavod sa savjetodavnim organom ili direktno pod nadzorom Skupštine općine treba upravljati. Dubrovačko iskustvo moglo bi poslužiti kao dobar primjer. Ne smije se dogoditi da se sredstva od trgovinske i ugostiteljske privrede i drugih korisnika odlijevaju u izgradnju novih dijelova grada, a Palača da ostane na rubu brige općinskih otaca.

Treba isključivo prihvatiti tržišne uvjete i organizaciju koja će funkcionalno odrediti namjenu prostora i ustrojiti jedinstveno i cjelovito upravljanje, a ne da ono bude rascjepkano među nizom subjekata. Prvenstveno treba provesti princip da se novac stečen od spomenika vrati tom spomeniku. To se odnosi na doprinose koji se stvaraju unutar spomeničkih cjelina pa do pojedinačnog spomenika. Za Split je najprihvatljiviji nacrt Hrvoje Šošića izrečen na Međunarodnom kolokviju o kompleksnom pristupu revitalizacije graditeljskog nasljeđa Sredozemlja u svibnju 1989. godine u 10 točaka i kojima posebno naglašava Zakon o spomeničkoj renti u općinama, koji bi im dali pravo na multidisciplinarno gospodarenje na čemu se može graditi revitalizacija i reprodukcija povijesnih cjelina.

On je između ostalog apelirao SOS za Split i da se što prije počne provoditi cjelovit plan revitalizacije gradske jezgre budući da se grad pretvara u svjetski spomenik kulture u opasnosti. Drugog dana kolokvija Šošić je naveo koliko je u povijesti oštećena splitska jezgra na ime neubrane rente koja se sastoji od fantastične brojke od 38 septibilijardi.

Neophodno je da u staroj jezgri ekonomska situacija bude sasvim drugačija nego što je danas i da ona postane novi potencijal u razvoju grada. Već samom općinskom odlukom o izradi integralnog plana povijesne jezgre postavljeni su temelji za potpuno nov tretman, kao jedinstvenog privrednog organizma. Navodno to bi trebala biti splitska varijanta dubrovačkog modela koji se već potvrđuje na djelu.

Sušтина je ekonomsko tretiranje jezgre, odnosno akumulacija sredstava za njezinu obnovu. Jezgra mora biti samostalna i ekonomski nezavisna, a ne da ostane spomenički ugrožena cjelina, koja može jedino, ne nekom vrstom prisile već obavezom svih korisnika, poslovnih i bilo kojih drugih prostora, obnavljati se dok bi gospodarenje, akumulacija sredstava, zahvate i nadzor obavljala posebna radna grupa ili organizacija. Pri tome je nužno prestrukturiranje funkcionalnosti sadržaja i izmjene njihove namjene, koja bi bila adekvatnija i s mogućnošću novih atraktivnijih djelatnosti pa i promjene strukture stanovništva.¹⁰⁾

Svojedobno je dr. B. Šefer s beogradskog Fakulteta političkih nauka, recenzent projekta »Pravci i mogućnost dugoročnog razvoja Dalmacije sa stanovišta energije, sirovine i hrane«, spominjući razne pojedinosti zapazio da je izuzetno vrijedno povijesna jezgra Splita ne samo zapuštena nego i ekonomski neiskorištena. Revitalizaciju tog najdragocjenijeg prostora grada vidi kao veliku splitsku šansu, pa je zapanjen time kako Splitski propuštaju prigodu da to svoje veliko blago aktiviraju. Među splitske atrakcije naveo je gradsku luku i ljepotu tržnice. Danas sigurno to ne bi rekao ni za jedno ni za drugo. Za obnovu stare jezgre nije bitno odakle se trebaju akumulirati izvori financiranja obnove, ili ekonomskom eksploatacijom, ulaganjem zainteresirane ugostiteljsko-turističke privrede, samodoprinosom, marketingom, zaštitnim znakom, suvenirima, markama itd.

Jedino je ispravno da novac za sanaciju jezgre, a nadasve Palače ne treba stvarati »prosjačenjem« već novcem koji bi se sabirao rentom prodaje, prometa robe unutar stare jezgre, jer prostorna renta mora postati izvor prihoda zbog povoljne lokacije i većeg prometa.

Dakle, bez mnogo isticanja Palača je sama po sebi arhitektonski kvalitet koji bi trebao biti dostatan da komercijalizacijom prostora može zadovoljiti revitalizaciju i time spriječiti njeno rapidno propadanje. Međutim o samofinanciranju spomeničke baštine se govori, a od toga Palača i stara jezgra nemaju ama baš nikakve koristi, a čitav ključ rješenja splitske povijesne jezgre prakticistički izraženo isključivo leži u izgradnji zamjenskih stanova i prostora koji će omogućiti sanaciju trošnih objekata ili sklopova i davanjem obnovljenim objektima nove adekvatne funkcije, ovisno o vrijednosti zgrade, lokacije, potrebe i namjene (Potcrtao AS). Sve drugo je nastavak vrtnje u krug.

Ove godine završen je Provedbeni urbanistički plan povijesne jezgre koji je trebao donijeti spas povijesnoj jezgri, predložen je na javni uvid i raspravu u Muzeju revolucije čitav ožujak, a zatim produžen još petnaest dana. Ovaj plan povijesne jezgre Urbanističkog zavoda Dalmacije uz asistenciju Zavoda za zaštitu spomenika kulture prezentiran je najalost površno, nejasno, konfuzno s bezbroj nedefiniranosti, neadekvatno njegovoj važnosti pa je djelovao iritirajuće. Ipak pozitivnost plana je u tome što je ponovo razotkrio niz grešaka i izbacio na površinu čitav niz zabluda i kontraverznih shvaćanja i pokazao do koje mjere je ovaj grad pustio da stara jezgra postane toliko devastirana i zapuštena. PUP također pokazuje da je on »više plan postojećeg stanja i rušenja, a ne kreativne izgradnje i rekonstrukcije«.

Nadalje velik dio prostora gradske jezgre ostavlja PUP nedefiniran, očekujući da će biti riješen arhitektonsko-urbanističkim natječajima, ali je s druge strane vrlo decidan u pogledu rušenja. Ono što najviše bode u oči je purifikacija zbog isticanja mletačkog kaštela iz sredine 15. stoljeća koja po mom mišljenju može biti samo teorijska mogućnost, jer u kojem bi vremenu uopće mogla biti srušena zgrada nekadašnje Jadranske banke, kuća Perović u maurskom stilu i zgrada koja zaklanja dvije oktogonalne kule i nekadašnji obrambeni zid koji bi se trebao izgraditi? Ova ideja je iz višestrukih razloga toliko kompleksna da je o njoj najbolje ništa ne govoriti, a nije ni u skladu sa znanstvenim i konzervatorskim načelima po kojima treba valorizirati građevine iz svih vremena.

Rušenje kuća zbog rekonstrukcije mletačkog kaštela kao i kuća prislonjenih uz južno pročelje, pored toliko nezaliječenih rana koje decenijama stoje otvorene, sigurno da spada u promašenu konzervatorsku i urbanističku fantastiku. Uostalom zaštita spomenika ne smije se ograničiti samo na značajna umjetnička djela, na ovaj ili onaj stil kao što nema favoriziranja jednog stila i vremena.

Na južnoj fasadi može se prihvatiti u izvjesnoj mjeri revalorizacija antičke faze otvaranjem lučkih otvora koliko je god to moguće, dok je obnova šetnice kriptoportika toliko velik zalogaj da ga ne treba ozbiljno uzimati u obzir dok podrumi još stoje neotkriveni. Ako se već nastoji istaknuti antička faza, što podrazumijeva rekonstrukciju njezinih elemenata, onda bi bilo čak prihvatljivo sagraditi faksimil jugozapadne kule, što bi bilo korisnije nego rušenje prije spomenutih zgrada koje

zaklanjanju pogled na mletačku kulu. Kad se već spominje Riva, koja nije definirana do kraja, onda se može reći da je sumnjive vrijednosti i skidanje jednog kata austrougarske Lučke kapetanije, zgrade koja je od 1945. bila predviđena za rušenje, te preoblikovanje Turističke palače.

Poznato je da na Rivi PUP ne planira, osim rušenja, nikakvu izgradnju i za taj prostor predviđeno je raspisivanje natječaja za izradu posebnog programsko-urbanističko-arhitektonskog rješenja.

Što se tiče ostalih dijelova odmah je uočljivo da su autori PUP-a preopteretili njezin prostor novim impostacijama kao što su robna kuća na Obrovu, dvije ljetne pozornice kod Zlatnih vrata i na bastionu Cornaro, zatim povećanjem prodajnog prostora na glavnoj tržnici što predstavlja dodatno zagušenje i uopće pretjeranu koncentraciju ljudstva i prometa na uskim prostorima.

Početkom 1989. godine u Marmontovoj ulici otvorena je prodavaonica zagrebačke Poljoopskrbe što je svakako stvorilo dodatni metež, buku i promet kamionima. Upravo u toj ulici na suprotnoj strani izgradio bi se na prostoru nekadašnje francuske konjušnice trgovačko-uslužni centar na kojem se već godinama radi i već je pripremljena urbanistička dokumentacija.

Dakle, ta mamutska robna kuća na Obrovu u kojoj bi trebao biti, da upotrijebimo propagandni slogan Radio Splita, »od igle do lokomotive«, nije poželjna u predviđenoj veličini premda ne može ostati u sadašnjem stanju i treba joj u granicama mijenjati veličinu i oblik.

Dakle, prave se greške i umjesto da staru jezgru pretvorimo u tihi zonu, mi je gušimo; umjesto da nastojimo eliminirati one sadržaje kojima je mjesto bliže predgrađima i uopće da se smanjuju trgovinske i uslužne djelatnosti u prilog javnih kulturnih sadržaja. Kad smo već na Obrovu treba navesti da je PUP-om predviđeno da ribarnica sa zapadne strane dobije iz tehnoloških razloga aneks, što je relevantno, jedino što ne smije biti velik. Drugo je to što je postojeća ribarnica građena za predratni Split i da je davno postala pretijesna, te je iz tih razloga u novim dijelovima grada nužna i nova ribarnica.

Specifičan i sporni problem na Obrovu i uopće stare jezgre je izgradnja hrama sv. Save. Njegov je glavni uzrok, ako bi se tražilo, pogrešna impostacija kojom se inzistira na prestrukturiranju čitavog ambijenta, što iz opravdanih razloga ne može proći. Svakome tko nema zamagljene oči i imalo razumije urbanističke postulate znade da je »doslovno neizvedivo realizirati dovršenje hrama sv. Save u postojećim gabaritima uz istodobno ostavljanje netaknutim zaštićeni srednjovjekovni sklop«. Hram sv. Save, stjecajem okolnosti, još je i u ideji pogrešno lociran; ako bi se završio, on bi morao ostati kao dvorišni objekat i jedino to mu preostaje, isto kao novoj konkatedrali Sv. Petra sudbina da ostane u skrovitosti okružena visokim stambenim blokovima. Dobivanje lokacije i građevinskih dozvola za gradnju sakralnih objekata često nailazi kod nas na nerazumijevanje i postaje politički slučaj. Tako se najbrojnija vjerska zajednica, Katolička crkva, tek poslije 13 godina natezanja sa Splitskom općinom i 46 godina od rušenja bivše crkve sv. Petra, uspjela dokopati današnje ne baš sretne lokacije.

Hram sv. Save, po zamisli beogradskog arhitekta Branka Pešića, trebao bi se osloboditi svog okruženja i svesti na uklanjanje srednjovjekovnog sklopa i satiranje svega što je nekad bilo u vezi sa samostanom sv. Marije de Taurello. Tko smatra da je to moguće, neka samo prođe ulicama koji okružuju ovaj sklop (Šibenskih žrtava, Ilegalaca, Trogirskih žrtava i Obrov), pa neka kaže može li se žrtvovati čitav jedan sklop srednjovjekovnog Splita za jedan hram u izgradnji. Kompromisa tu ne može biti.

Rješenje jedino može biti u tome da se premjesti hram sv. Save na drugu lokaciju bez okruženja i skučenosti. Da je ta metoda preseljenja objekata u svijetu već toliko puta primjenljiva ne treba isticati, ni spominjati što je sve prelocirano posljednjih decenija. Uostalom mogao bi se navoditi niz slučajeva preseljenja sakralnih objekata. Dovoljno se prisjetiti manastira Pive s pravoslavnom crkvom iz 16. stoljeća do upravo završenog velikog građevinskog pothvata u indijskoj državi Andra Pradeš gdje je preseljeno 20 hramova radi stvaranja akumulacionog jezera. Prema tome ako je jedno od najvećih Budinih svetišta u Borobuduru rastavljeno kamen po kamen i ponovo sastavljeno, onda se to može učiniti i s torzom hrama sv. Save, tek izgrađenog do visine od 7—8 metara. U splitskom slučaju ne treba se prebacivati kamen po kamen već u blokovima i naravno na prostornu lokaciju, bez skučenosti i kaprica Srpske pravoslavne crkve. Isto tako kao što su hinduski hramovi svečano posvećeni na novoj lokaciji i ponovo stekli status svetišta tako može biti i sa hramom sv. Save. Međutim, inzistiranje na zadržavanju lokacije hrama na istoj lokaciji pokazuje da »nekome je važnija lokacija nego crkva«.

Naravno da tu odmah prestaje urbanizam i počinje politizacija. To bi se moglo usporediti kao da je Katolička crkva tražila da se nova crkva Sv. Petra sagradi na mjestu srušene i uopće da diktira lokaciju. Ishod svega toga je poznat i crkva je sagrađena ondje gdje je i izgrađena.

Međutim u pogledu hrama sv. Save treba ostaviti politizaciju problema jer je jedino ispravno rješenje ono koje nitko od mjerodavnih i zainteresiranih ne uzima ozbiljno u razmatranje, a to je prelokacija postojeće gradnje na novi širi prostor koji neće gušiti dostojanstvo hrama, a hram neće gušiti srednjovjekovni sklop koji ga okružuje.

Kao što Split nije imao sreće u mnogim stvarima, tako nije imao sreće ni s ljetnim pozornicama, premda se odmah mora naglasiti da ništa i nije učinio da dobije ljetnu pozornicu koja bi zadovoljila ljetne potrebe i brige »Splitskog ljeta« i uopće ljetna događanja. Može se reći da Split nema ljetne pozornice i da će je kasno dobiti. Ako spojimo kino i kazališne pozornice, onda se može primijetiti da ih je bilo i da su nastajale i da je većina bila neki provizorij ili uzurpacija nekih prostora ili rješenja po nuždi.

Neosporno je da Split nema, a morao je izgraditi pravu kompletnu ljetnu pozornicu koja bi bila u stalnoj upotrebi, a ne da ljetne pozornice uvijek budu neki prigodni provizoriji. Najbolji poznavalac kazališnog života nedavno je naveo sve prostore iskorištene za kazališne predstave

Splitskog ljeta u gradskom okružju: Peristil, Carrarina poljana, Dioklecijanovi podrumi, Vestibul, pjaceta Iza Vestibula, Voćni trg, Trg preporoda, Sustjepan, Kaštelet, Kašjuni, Galerija Meštrović, prostor ispred crkvice sv. Jere i Gospe od Dobrog Savjeta, vrt bivšeg hotela »Matić«, Lučice u Spinutu, prostor bivše Plinare. Sigurno da je bilo svega, i dobrog i lošeg pa i onog najgoreg i da bi bilo najbolje da nije bilo pozornice i predstave. Kod već totalnog nabiranja još je trebao pridodati i mini-scenske prostore: Ligutićev dvor u Varošu, klaustar Sv. Frane i dvorište Muzeja grada. Malo začuđuje da Kudrjavcev navodeći nove potencijale scenske prostore: prostor iza crkve Sv. Mikule, zatim prostore nad uvalom Bene i iza samostana u Poljudu i prostor unutar Muzejskog prostora na Gripama, ne spominje i dvije pozornice predviđene PUP-om stare jezgre, a tu su predviđene ljetna pozornica kod Zlatnih vrata i druga na bedemu Cornaro. Međutim, koliko ima nekog opravdanja za pozornicu na bedemu bivše bolnice, ona kod Zlatnih vrata stvorila bi novi »grop«, novo zagušenje i smanjenje zelenih površina. Spuštanje terena zbog ljetne pozornice s amfiteatralnim gledalištem neminovno bi stvorilo nove reperkusije, poremetilo i stvorilo čep, na drugoj po važnosti pješačkoj komunikaciji u Palači. Uostalom gdje bi se po višegodišnjoj tradiciji ostavljao građevinski materijal, šut, smeće, kamioni i ostalo iz Palače. Sigurno da se ono što upada u Palaču i ispada iz Palače ne bi valjda prebacivalo helikopterom.

Međutim zbog inertnosti Split nije dobio stalnu ljetnu pozornicu, a ona je toliko nužna iz praktičnih razloga, interesa štednje i naravno kulture. Još 1968. godine Urbanističkim rješenjem poluotoka Marjana projektnog tima Region iz Urbanističkog zavoda za Dalmaciju i PUP-om iz 1977. predviđena je mamutska pozornica kod Bambine glavice koja nije realizirana, a i mjesto joj nije tamo zato što ima drugih bližih prostora kao što su tvrđave Gripe, padine Turske kule, Pod kosom na Marjanu. U staroj jezgri tri su prostora stalno mogla biti na usluzi gledateljstvu, to su »odvlažena« najveća prostorija zapadnih Dioklecijanovih podruma, Carrarina poljana, nakon obnove porušene zgrade na zapadnoj strani, koja to očekuje blizu pola stoljeća i time definitivno oblikovanog trga, te Poljane Grgura Ninskog gdje bi trebalo napraviti jedinstveni ustupak u Palači, a to je odstranjenje neugledne zgrade sučelice Muzeju grada, gdje su danas prostorije Veterinarske stanice i društva »Mozaik«.¹¹⁾

Što se tiče Peristila kao »najatraktivnije scene na svijetu po mjeri ansambla i gledališta«¹²⁾ koji daje posebnu notu muzičkim izvedbama, a naročito operi i »nezamjenjivog prostora za antičke tragedije«¹³⁾ treba postupati obazrivo iz jednostavnog razloga što se tom jedinstvenom antičkom ambijentu ne smije oduzimati doživljaj cjeline i treba ga u ljetnim mjesecima što manje ugrožavati kulisama, klupama, podijima i reflektorima. Jednostavno, Peristilom se treba iznimno koristiti i što manje mu oduzimati svečani mir.

Posebno mjesto u kompleksu Dioklecijanove palače imaju Dioklecijanovi podrumi, ne zato što su oni najposjećeniji turistički punkt u Splitu već i najcjelovitije sačuvan dio Palače i sigurno nema grada koji ne bi bio sretan da je primio u nasljeđe prostore Dioklecijanovih podruma isto

kao što nema grada koji ne bi te iste podrume sanirao u čitavoj veličini, a ne da oni u velikom dijelu ostaju terra incognita.

Nigdje u civiliziranom svijetu ne bi se ovako dugo ostavljale neotkrivene podrumske prostorije. Vjerojatno ni zapadni dio ne bi bio dostupan iskorištavanju do dana današnjeg da pretežno nije bilo potrebno samo čišćenje zemlje. Nakon što je 1959. godine očišćen zapadni dio, započeli su radovi i na istočnom dijelu gdje se radovi odvijaju na prekide pa stagniraju jer stambeni objekti leže na nesigurnim substrukcijama i nasipima. Međutim bez obzira na to da su se u istočnom dijelu pojavile teškoće ipak se u 30 godina moralo više napraviti jer su podrumi izuzetno privlačan dio Palače i u svijetu jedinstven cjelovit antički prostor i nikako se nisu smjeli velikim dijelom ostaviti u zapuštenom stanju i nepristupačne posjetiocima.

Prema PUP-u, a i od ranije davno je programirano da zapadne prostorije imaju javnu i kulturnu namjenu, a istočne trgovinsku i ugostiteljsku uslužnu djelatnost.

Neosporni je gubitak to što podrumi nisu privedeni raznolikoj svrsi u onoj mjeri da se mogu sami uzdržavati, što je samo stvar organizacije i snalaženja, tim više što se u Podrumima mogu istovremeno održavati raznovrsne izložbe, prezentacije, manifestacije i priredbe. Uostalom Podrumi su takav atraktivan prostor da bi i veliki umjetnici »bili polaskani« da u njima izlažu svoja djela. Atraktivnost Dioklecijanovih podruma time što je kroz centralnu dvoranu još od 1962. oživljena komunikacija sjever-jug.

Dobro je što su autori PUP-a predvidjeli tri javna nužnika: na Pistiri, u Podrumima i na gradskoj tržnici. U svakom slučaju dobro je što se uopće mislilo na potrebu javnih nužnika kad ne bi smetao taj broj koji je isti kao i u podratnom Splitu sa šest puta manje stanovnika i bez turističkih nomada.

Treba naglasiti da su u staroj jezgri neophodno potrebni javni nužnici i da za nekadašnje na Trgu preporoda i u Dioklecijanovim podrumima treba izgraditi prostrane javne WC-e umjetno tijesnih »ćumez« nužnika. Možda bi se na taj način umanjima splitska situacija da svaka kućna veža zamjenjuje nedovoljne javne WC-e. Split kao da je na tom polju izabrao specifičan put demokratičnosti time da svaka veža po potrebi može poslužiti kao javni klozet. Tko ne vjeruje neka zađe u bilo koju kućnu vežu stare jezgre.

Dok se u svijetu grade izuzetno uređeni nužnici da se s javnih klozeta briše pojam prljavih mesta, ili dok se u Beču renovira stari javni WC u secesijskom stilu, u splitskim takozvanim WC-ima dobijaju se eventualno 3 listića i — nesvjestica. Dok Japanom vlada groznica supertoaleta i zato odišu svježinom i besprijekornom čistoćom, dotle je to kod nas javni, kulturni i turistički problem i na tom problemu pali smo na ispitu i na Mediteranskim igrama što ćemo i sutra na Evropskom prvenstvu u atletici. Koji su to različiti parametri, recimo od spomenutog Japana koji ima najljepše nužnike na svijetu, ali su zato njihovi kreatori obišli 72 zemlje, proučavajući njihove nužnike, a udruženje za javne toalete sastoji se od akademika, doktora, arhitekata, općinskih službenika

i proizvođača sanitarne opreme! Zato nije ni čudo da ih uređuju do najsvršenijih luksuza, modela i ekstravagancija, te da imaju Dan nužnika, Muzej nužnika i simpozij o nužnicima. Poznato je također da su nužnici dobili i svoj dan 10. studenog. Može tko zamjeriti da je to pretjerano i da mu se daje suviše prostora. I to bi uistinu bilo tako da u staroj jezgri sve kućne veže ne postaju javni pisoari. Dakle to više nije banalan već i te kako značajan aktualan problem ovoga grada koji s 250 tisuća stanovnika ima isti broj kao predratni Split.

Povijesna jezgra Splita sa svojih 7500 m² ukupne površine i 9938 m² za pješake trebalo bi predstavljati pješačko carstvo, a ona je naprotiv opsjednuta motorima, kamionima dostavljačima, automobilima uzurpatorima koji »štraftaju« starom jezgrom gdje god širina kola to dopušta i u svako doba, bez obzira na zabrane i dozvole, dok kamioni na Trgu preporoda i drugim mjestima po tko zna koji put slikovno obogaćuju »Slobodnu Dalmaciju«.

PUP je još nazvan »integralni«, što znači potpun, kompletan, a u stvari nije ni običan jer inače ne bi ostavio prometno rješenje netaknuto za neka bolja vremena, za budućnost kad navodno budu iskrslili problemi kao da oni nisu već tu, a na rubovima jezgre već i kaotični. U centru grada osim vozila s prednošću (milicija, prva pomoć, vatrogasci, taxi-služba) još tisuću i pol vozila s dozvolom SUP-a te prekršitelje svake vrste sve više i više nekažnjeno guše staru jezgru. Slalom motor-kotača već spada u krajnju drskost ne vozača nego onih koji nisu kadri ni na Rivi zaustaviti teror s čestim posljedicama, pa krajnje neizbiljno djeluje nedavna izjava o racijama koje da se poduzimaju svaki treći dan. Činjenica je da u centru grada nimalo ne manjka prometne živosti i da je Split grad s najviše stupića i željeznih ograda po glavi stanovnika. Međutim željezne ograde, ako nisu mobilne, onda za njih nema drugog vijeka jer nema sile koja može spriječiti ulazak automobila u bilo koju ulicu ako to njena širina dozvoljava, dok su kazne za bilo koji prekršaj smiješno niske da upravo pogoduju prometnom kaosu u ovom gradu.¹⁴⁾

Nikako se u ovom gradu ne shvaća da je povijesna jezgra zagašena jer se sve nabija u taj prostor, bilo iz konjunktore ili komoditeta, i nikako da se shvati da novi sadržaji stvaraju teškoće i u pješačkom i u kolskom prometu. Zar treba biti »prometno« pametan da bi se ustanovilo kako treba, s planom ili bez njega, odstraniti početnu i završnu autobusku stanicu na Obali lazareta za Omiš, Žrnovnicu, Šestanovac i druga mjesta? Uostalom, ako je stanica za Sinj i Trogir na Sukoišanu, onda bi za stanicu autobusa prema Omišu najbolje bilo mjesto negdje između Končareve ulice pa do Spinčićeve kad već nije iskorišten idealan prostor u Bijankinijevoj ulici što ga je još 1977. god. PIS bio prepustio za garažiranje kola »Dalmacijaturista«, nakon napuštanja onog u Livanjskoj ulici. U većini gradova svijeta centri se oslobađaju automobila. Čak i predsjednik švedske automobilske kompanije »Volvo« apelirao je na organe vlasti da zabrane vožnju privatnih automobila u velikim gradovima. Prošle godine, na primjer, nakon tromjesečne kampanje najveći grad Južne Amerike Sao Paulo s četiri i pol milijuna automobila i jedanaest mili-

juna stanovnika zatvorio je promet u centru grada s ukupno 14 avenija i ulica koje ih povezuju.

U Splitu u staroj jezgri i rubnom pojasu nikako da se uspostavi red u prometu i parkiranju. Sastavljačima PUP-a najlakše je bilo prometno rješenje prezentirati planom opskrbe i opisom postojećeg stanja, a sva rješenja za prometne probleme ostaviti za neka druga vremena kao i naznaku trase kolnog prometa kroz današnju »aveniju kioska« i podmorski tunel ispod luke. Za planere prometa bilo bi bolje da ostave »morske« ideje i drže se više realizma te shvate kako postoje višekratna parkirališta za kojima ovaj grad vapi i koja su već trebala postojati na današnjim parkiralištima: u Ujevićevoj ulici, nasuprot zgradi općine, bivšem Hajdukovom igralištu i nasuprot Kliničkom bolničkom centru. Ako se do sada nisu mogle izgraditi garaže, onda moraju ostati mjesto njih svakako markice.

Da za časak zanemarimo automobilski kaos trajektne luke PUP je morao riješiti automobilski uzao ispred Turističke palače gdje je Terminal JAT-ovih autobusa, parkiralište »Dalmacijaturista« (9 autobusa), zatim autobusi svih agencija, taxi služba osobnih kola i autobusni kolo-dvor. Koliko bilo čudno, jedini ostatak zemljišta gdje bi eventualno moglo biti parkiralište za većinu autobusa morao bi biti na prostoru nekadašnje ložionice.

Pazar, glavna gradska tržnica i pupak grada, toliko utječe na cjelokupni živo grada, na izgled i dojam što ga ostavlja na svoje sugrađane, turiste i namjernike da mu treba dati i odgovorajući tretman koji mu prema zaslugi i pripada. Odmah treba istaknuti da taj prostor, koliko je nekad predstavljao ugođaj i događaj za domaćina i stranca, naravno bez ekstremne nabijenosti, bez kioska, non-stop prodaje, prostorne gužve, širenja tamo gdje se ne bi smio širiti, smrada i nečistoće, danas taj isti prostor kompromitira ovaj grad i svu njegovu stoljetnu kulturu.

Na prostoru Pazara, ili kako službeno nosi naziv Trg narodnog ustanka, najbolje se pokazuje splitski sindrom do koje se mere jedan prostor može maksimalno loše eksploatirati tako da dolazi do zagušenja i kao posljedica toga do nereda i kaosa. To što se dogodilo sa splitskim Pazalom isključivo su krive oduvijek općinske službe koje su se pokazale nesposobne upravljati, regulirati i određivati što se sve može raditi na prostoru Pazara. Žalosno je i istinito da je splitska tržnica nekad bila meka turista dok nisu po njoj počeli, kao markice, postavljati aluminij-ske kioske, zatim sve ono tezgarsko šarenilo od amorfnih, ofucanih, drvenih, željeznih i aluminijskih štandova i nadstrešnica svih boja i oblika, koji predstavljaju savršen primjer kako se može unakaziti jedan prostor zbog pomanjkanja bilo kakvog smisla i ukusa.

Danas imamo duž Hrvojeve ulice agresivno vašarište najniže vrste s bancima svih stilova i dopunskog inventara što ga sačinjavaju sanduci, stolci, kamenje, kolica, lanci, ambalaža, nadstrešnica, dok je prolaz iz Hrvojeve ulice na Obalu zakrčen do te mjere da došljaku izgleda kao da tu i nije prolaz. Slična stvar je i na potezu od nathodnika do jugoistočne kule gdje je pješaku oduzet trotoar, bolje rečeno, on je prepušten na

volju prodavačima do te mjere da se prolaznici teško mimoilaze, dok su uz trotoar parkirani automobili koji ne dozvoljavaju da se tu pojavi metla i šmrk.

Omogućiti da se do te mjere sužava frekventni pješački prolaz sve je to za splitske komunalce i ostale mjerodavne normalno, te da se štandovi šire i na obalni dio uz jugoistočnu kulu.

Nekadašnje jedino mjesto prodaje, tolerantno i estetski podnošljivo, bilo je u propugnakulumu Srebrnih vrata, gdje se isključivo prodavalo cvijeće, danas je ono potisnuto konjunktornom bižuterijom i nekim drugim artiklima koji »Tržnici« sigurno donose veću korist. Kako ovdje stoje stvari, izgleda da je Split negdje na Orijentu jer su njegova glavna ponuda čilimi, čibuci, opanci, džezve i uopće suvenirirani bez ikakvog izvornog dodira s regijom. Split nije kadar ustrojiti jednu ozbiljnu suvenirnicu s originalnim splitskim (dalmatinskim) suvenirima gdje bi turisti mogli eventualno kupiti i minijaturne kopije eksponata iz splitskih muzeja. U kulturnom svijetu već davno egzistira industrija suvenira kao privredna grana. Ostaje činjenica da ovaj grad nikad nije imao sreće s tezgama, štandovima, bancima, kioscima i oni kao balkanska specijalnost savršeno devalviraju Pazar i grad.

Što se tiče kioska, štandova, štekata i ostalog stječe se dojam da se dozvole dobijaju veoma lako premda su pri tome svi koji odobravaju važni, i Komitet za privredu koji daje ugovor o lokaciji, ZIS koji daje ugovor o upotrebi javnoprometnih površina. Zatim tu je i Zavod za zaštitu spomenika kulture i Komitet za urbanizam, već prema tome gdje se otvaraju i što prodaju. U svemu tome nije važno tko odobrava i pravi plan rasporeda kioska, štandova i uopće svih tih prodajnih mjesta, već što je pri tome izgubljen svaki kriterij i bilo kakvo urbanističko poimanje. Da nije tako ne bi ta kioskomanija do te mjere nagrdila gradske prostore i pokazala naš specifičan balkanski imidž i autentični dokaz devalvacije kulturnog mentaliteta. Danas se ta najezda kioska svih oblika, boja i materijala s tendencijom nezaustavljivog porasta vidi na svakom koraku. Imamo ih već i u nizu jedan pored drugoga, uz sjeveroistočnu kulu, u Ulici prvoboraca, Ulici I. Lole Ribara, Žrtava fašizma itd. Ipak bi Zavod za zaštitu spomenika trebao pokazati snagu i maknuti one kioske uz sjeveroistočnu kulu. Samo prema podatku lista SIZ-a u oblasti stanovanja i komunalnih djelatnosti »Suradnja« u broju 125 od studenog 1988. navodi se da je u toku prošle godine stručna služba SIZ-a komunalnih djelatnosti sklopila 486 ugovora o zakupu javnoprometnih površina u gradu. I nesvjesno se nameće pitanje: Što je s ovim gradom koji van svih urbanističkih normi postavlja kioske uz kolnike, na rubove i sredine trotoara, na zelene površine? Očito je da se radi o jednoj vulgarnoj ekspanziji kioska, koja je prešla u nekontroliranu pomamu, nažalost njegovanu od općinskih službi, koje su upravo trebale suzbijati i potiskivati ovakav način prodaje i nastojati da se ona što više obavlja u prizemnim prostorima. Međutim nakon epidemije kioska, tezgi, stračara sada je nadošao i val pokretnih prikolica sa svakovrsnom ponudom, kao dopunski prilog zagađivanju već ionako zagađenog prostora. Tko je mogao zamisliti da će onaj kiosk od šiblja iz šezdesetih

godina na Obali, zagrebačkog »Domusa« s prodajom rukotvorina, inaugurirati epidemiju splitske kioskomanije. Nedavno smo dobili i »ulicu kioska«, a naivni su pomislili da će oni reducirati ostale kioske s obližnjih prostora. Za to ako netko od mjerodavnih stvarno želi da ovaj grad izgleda što ljepše, onda treba uzastojati da ovakvu prodaju postupno reducira. Zar je uistinu sljepilo do te mjere uznapređovalo da se ne vidi kako splitski kiosci oblijepljeni plakatima, s obaveznim smećem ispod i iznad njih osim što su savršeni poligoni za buduće kriminalce, predstavljaju ruglo i sramotu ovoga grada.

Splitski kritičar F. Gotovac dva puta će u posljednje vrijeme opravdano uzeti na udar tu »urbanu pošast« navodeći pored ostalog da je nepotrebno više govoriti o zloupotrebi kioska ali i upozoravajući mjerodavne da izliječe to »prostorno slijepilo«. Nedavno je žučne polemike izazvalo uspostavljanje raznja za pečenje janjetine nad pothodnikom i, naravno, novu devaluaciju prostora. Povjesničar umjetnosti Ivo Babić podigao je glas protiv raznja na tom mjestu, ali se taj glas izgubio kao i onaj mnogih drugih. I ja mu zamjeram što tom prigodom, spominjući nekadašnju Biskupovu palaču (arh. Č. Ivekovića), nije zamijetio kako pogled na nju izaziva strahovitu tugu i da čovjek požali što i nju bomba u II svjetskom ratu nije likvidirala kao i susjednu Režiju duhana. Onako ofucana, s tri strane opkoljena smećem, bez ikakve nade da promijeni svoj lik postaje još jedan pokazatelj kulturne svijesti ovoga grada. Inače u toj zgradi, čiji je interijer još gori od vanjskog izgleda, nalaze se: Medicinski fakultet, Narodna čitaonica i Arhiv grada! Prošle godine, u povodu oslobođenja Splita, na uglu te zgrade, gdje prolaz izaziva mučninu od mirisa urina, postavljena je ploča »Poljana bataljona Garibaldi«. Tu je i prolaz za Zlodrinu poljanu, stalno zakrčen parkiranim automobilima tako da pješaci na trotoaru nailaze na dvostruku branu automobila. To se sigurno samo u Splitu može dozvoliti.

Završavajući ovaj fregmentalni kolaž o povijesnoj jezgri Splita i nedavno prezentiranim Provedbenim urbanističkim planom koji bi trebao donijeti nadu ugroženoj jezgri mora se prisjetiti da se uskoro približava 1700 godina od početka izgradnje Dioklecijanove palače, nukleusa povijesne jezgre. Naravno da će ta značajna obljetnica nametnuti održavanje širokog spektra različitih manifestacija od kongresa, simpozija, izložaba i drugog. Međutim ipak je najvažnije da do tada Dioklecijanova palača i Splitska povijesna jezgra otpočne mijenjati svoj lik i dobije već organiziranu i razređenu metodologiju i uopće sistem obnove i u potpunosti definiran oblik financiranja. U tu svrhu neka ovaj skroman prilog bude poticaj tom velikom cilju.

BILJEŠKE:

- 1) Autoru ovih redaka pravi veliko zadovoljstvo da je bezimni član Izdavačkog savjeta »Književnog kruga« neospornog promicatelja i prezentanta naše kulturne baštine na čemu mu pripada neprolazna zasluga.
- 2) Problem splitskog akvarija, ako ga se tako nazove, je trajan. Radi poređenja sa splitskim spomenimo da mariborski ima 39 bazena (19 morskih, 20 slatkovodnih) i 3 terarija. Kao kuriozitet treba napomenuti da morsku vodu donose cisternama.

- 3) G. B. Rušenje samovolje, Slobodna Dalmacija 18. VI 1985.
- 4) Citat naveden u Slobodnoj Dalmaciji od 31. I 1988.
- 5) Tematska sjednica OK SSRNH Splita održana je 26. V 1988. u hotelu Marjan. Jedna od točaka bila je Obnova povijesne jezgre u funkciji grada.
- 6) Članak »Split vražji otok« napisao je novinar Darko Hudolist u »Startu« od 5. III 1988.
- 7) J. Leskur, Marka po marku palača, Slobodna Dalmacija od 7. XII 1988.
- 8) A. B. Zašto je Dioklecijan gradio palaču u Splitu, Slobodna Dalmacija od 22. XI 1958.
- 9) F. Gotovac, Ekološki urbanizam, Slobodna Dalmacija od 23. XII 1988.
- 10) G. Benić, Kako dirati u dušu grada, Slobodna Dalmacija 27. V 1988.
- 11) Pobornik sam rušenja zgrade na Poljani Grgura Ninskog, tim više što se radi o zgradi bez ikakve vrijednosti i što prekriva najljepšu zgradu povijesne jezgre. Njenim rušenjem dobio bi se idealan trg i prostor za ljetnu pozornicu. Kamen srušene zgrade mogao bi se upotrebiti za gradnju srušene kuće na Carrarinoj poljani.
- 12) Peristilske teme, intervju s V. Šutejom Slobodna Dalmacija od 13. VIII 1989.
- 13) Anatolij Kudrjavcev, Daleko od prljavog grada, Nedjeljna Dalmacija od 13. VIII 1989.
- 14) Nove mjere talijanske vlade za podizanje prometne kulture su tako rigorozne da za »obično« pogrešno parkiranje naplaćuje se 200 tisuća lira.

Ante Sapunar:

»LA GENESI DEL DEPERIMENTO DEL NUCLEO STORICO DELLA CITTÀ DI SPLIT«

Riassunto

Il Palazzo di Diocleziano, parte centrale del nucleo storico della città, viene a trovarsi di anno in anno in una situazione sempre più difficile. Lo stesso va detto anche per quanto riguarda il resto del centro storico. Lo dimostra bene il fatto che il sessanta per cento di elementi costruttivi del patrimonio edilizio si trova in circostanze addirittura critiche. Le ragioni ne sono tante, a cominciare dalla struttura sociale degli abitanti nel secolo scorso, la quale rendeva impossibile la costituzione dei fondi necessari per manutenzione e ricostruzione di edifici, all'inesistenza dei piani di ricostruzione e finanziamento dell'edilizia residenziale.

Esiste inoltre una forte divergenza di idee e giudizi sui lavori di ricerche e risanamento da eseguirsi sia nel Palazzo di Diocleziano che in tutto il centro storico. Le conseguenze negative non tardarono a verificarsi: nel Palazzo rimasero scoperti tanti spazi vuoti precisamente non definiti che ben presto diventarono depositi delle immondizie e come tali causa di vituperio per il Palazzo e tutta la città.

E' per il nostro dovere civico perciò che non sarebbe più lecito un ulteriore rinvio dei lavori di risanamento del Palazzo e del nucleo storico. Il piano regolatore recentemente presentato al pubblico infonde — nonostante le sue non poche imprecisioni, speranza di una possibile salvezza di tutto il complesso del centro storico della città.